

БЫТАВАЯ ДЫЯЛЕКТНАЯ ЛЕКСІКА У ТВОРАХ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА

І.М.Ячмянёва

У гэтым годзе мы адзначаем 102-ю гадавіну з дня нараджэння выдатнага беларускага пісьменніка, вучонага і крытыка, перакладчыка і публіцыста, дзеяча нацыянальнай культуры Максіма Гарэцкага. Гэта імя толькі ў апошнія гады становіцца вядомым шырокаму чытачу. А, між тым, Гарэцкі быў у ліку пісьменнікаў, якія заклалі першыя цагліны ў падмурак беларускай літаратуры. Разам з іншымі выдатнымі беларускімі пісьменнікамі Максім Гарэцкі ўзнімаў беларускую літаратуру на ўзровень сусветнай вартасці, удала карыстаючыся нацыянальнымі скарбамі і набыткамі.

Адметная рыса таленту пісьменніка -- яго блізкасць да народнай глебы, да вытокаў народнага жыцця, народнага светаўспрымання, вернасць нацыянальным мастацкім традыцыям, імкненне да лаканічнасці і сціпласці, уменне ў малым умясціць вялікае. Гарэцкі дбаў пра чысціню, выразнасць і далейшыя спосабы ўзбагачэння і развіцця роднай мовы.

Выдатны знаўца жывой народнай мовы, Максім Гарэцкі шырока карыстаецца ёю ў сваіх творах. Творы пісьменніка -- сапраўдная энцыклапедыя жывога народнага маўлення. Тут мы знайдзем шмат народных выслоўяў, якія характарызуюць побыт, звычаі беларусаў, яго светапогляд, роздум, тонкі гумар, прастату і дабразычлівасць. Шырока выкарыстоўвае пісьменнік традыцыйныя моўна-выяўленчыя сродкі: памяншальна-ласкальныя формы, постпазіцыйныя эпітэты, традыцыйныя параўнанні і метафары, інверсіі, лексічныя паўторы. Усёй праявічай мове твораў М.Гарэцкага ўласціва паэтычнасць, якая дасягаецца

перш за ўсё выкарыстаннем барыянтна-сінанімічных радоў, мастацкіх тропай і іншых моўна-выяўленчых сродкаў.

Як было адзначана вышэй, мова твораў Гарэцкага ідзе ад жыцця, ад слова народнага, таму мы ўсюды бачым узаемнае перапляценне агульнаўжывальнай лексікі з лексікай дыялектнай, мясцовай. Пісьменнік добра адчувае трапнасць, гібкасць мовы мясцовай, ён не можа не перадаць мясцовы каларыт праз асаблівасці мовы. Менавіта ёй, дыялектнай мове, аўтар надае вялікае значэнне ў апісанні жыцця і быту людзей, а таксама ў стварэнні саміх вобразаў, праўдзівых, непаўторных, запамінальных.

Бытавыя і сельскагаспадарчыя дыялектныя лексемы ў творах М.Гарэцкага з'яўляюцца абазначэннямі канкрэтных прадметна-бытавых рэалій, разнастайных бытавых і сельскагаспадарчых дзеянняў і працэсаў, абазначэннямі прымет і якасцей прадметаў, дзеянняў, працэсаў і г.д. У адпаведнасці з гэтым дыялектныя словы, што праніклі ў творы пісьменніка, можна вылучыць ў асобныя лексіка-семантычныя групы.

У сваіх творах пісьменнік ужывае для абазначэння месца ў сядзібе такія словы, як "удвору" і "падворак".

Слова падворак абазначае "двор" і "месца каля хаты, абгароджанае плотам", а слова удвору -- абазначае "дадому", "дамоў".

Сярод слоў, што абазначаюць назвы гаспадарчых будынкаў і іх частак, сустракаем у Гарэцкага паграбня, гуменца, асець, паласешце, варыўня.

Слова асець мае значэнне "сушыльна ў гумне".

Лексема варыўня абазначае "памяшканне для захоўвання гародніны".

Гумно -- месца, дзе жывёла топча хлеб.

Акрамя назвай частак жылля, М.Гарэцкі выкарыстоўвае і назвы дэталей хаты: палаці, балоны, мата і інш.

Палаці -- месца над печкай для сну.

Слова балона раўназначнае літаратурнаму "аконнае шкло".

Лексема мата ўжыта ў значэнні "пляценка з саломы, травы для ўцяплення дэвярэй, вакон ці падлогі".

Гарэцкім выкарыстаны некаторыя назвы прыстасаванняў для закрыцця дзвярэй: цэп, кіек, слясак.

Цэп — гэта "зашчапка", "завала", а слясак — язычок, які па прынцыпу рычага падымае клямку ў дзвярах, калі націскаюць на яго пальцам.

Сустракаюцца ў творах Гарэцкага словы, што абазначаюць назвы прылад працы і посуду: карэц, суцнік, чаўзір, валзянка, спарышы, цаўкухля, латка, супожка, каберац, крупалэёрка, халнік, разгін, цугакі, вірок, мяліца і інш.

Лексема карэц ужываецца са значэннем "кружка", "конаўка", "коўш", "кубак".

Суцнік — назва шафы або паліцы для кухоннага посуду і наедку.

Чаўзір — мае значэнне "конаўка для яды".

Слова кухель азначае "маленькі збанок з ручкай".

Значэнне слова "валзянка" вынікае з кантэксту: "Ох, ты, лазня ты наша нехалюзая, сёння ж ты, лазня, дзеля вясенкі вытаплена, сёння ж ты чыстая — на палку саломка чыстая пасцелена. Унізе валзяначка з вадою сцюдзёная і цугун вады "цёплае" (Гарэцкі М. Збор твораў. У 4-х т. — Т. 1. — Мн., 1985. — С. 131).

З кантэксту відаць, што "валзяначка" — бочка на ваду.

Лексема спарышы называе два гаршкі, збаны з вузкім горлам, змацаваныя разам. У іх насілі абед на поле.

Слова латка ўжываецца ў значэнні "гліняная міска".

Слова супожка мае два значэнні: 1) драўляны брусочак, якім звязваюцца ножкі стала ўнізе; 2) ножка стала, стула.

Пісьменнік выкарыстоўвае гэта слова ў першым значэнні, што відаць з кантэксту: "Ён паставіў нагу на супожку, дастаў з-за пояса кашук і пачаў закурваць". (Там жа, С. 207).

Значэнне слова каберац — (дыванок пад ногі) — у нейкай ступені вынікае з кантэксту: "Ла столікаў у вестыбклі нібыта абі-як кінуты пад ногі харошыя каберцы". (Там жа, С. 219).

У падобным значэнні ўжываецца слова халнік -- вузкая; доўгая паласа грубай тканіны, якая расцілаецца на падлозе.

Сустрэкаем у творах пісьменніка разнастайныя назвы прылад працы: крупалэўка -- машына для вырабу круп; мяліца -- прылада церці лён; вірок -- прылада для звірання нітак у клубок.

Гарэцкі выкарыстоўвае такія дыялектныя словы, як рэзгіны -- прыстасаванне для носкі сена; пячмер -- вярвочная сетка, у якую кладуць сена, калі едуць у дарогу; сувалка -- рэшткі валакна пасля трапання льну, канпель; пачопка -- матуз у калысцы, за які яе калышуць; гурына -- від нітак для вышывання; курчына -- перакладзіна, шост для адзення ў каце.

Выкарыстоўвае аўтар у сваіх апавяданнях і народныя назвы мер: шурка, гоні, сіг.

Лексема шурка абазначае меру дроў у чверць сажня.

Гоні -- гэта няпэўная мера даўжыні ў 60--100 сажняў.

Слова сіг адпавядае літаратурнаму "крок".

Шмат дыялектных лексем выкарыстоўвае М. Гарэцкі для абазначэння назваў адзення, галаўных убораў, абутку, назвы ежы, з'яў прыроды і інш.

Можна прыводзіць шмат прыкладаў выкарыстання разнастайных мастацкіх сродкаў, і ўсе яны будуць даказваць самабытнасць і рэдкі талент, майстэрства аўтара, асабліва ў абыходжанні са словам. Талент мастака і тонкае адчуванне слова дазволілі пісьменніку напісаць творы, адзначаныя яркай індывідуальнасцю стылю, мастацкіх сродкаў і сістэмы вобразаў.

Максім Іванавіч Гарэцкі ўніс вялікі ўклад у развіццё беларускай культуры. Гэта выдатны пісьменнік і вучоны, лёс якога быў трывожным і нялёгкім. А ўсё жыццё гэтага чалавека, тая спадчына, якую ён пакінуў пасля сябе, заслугоўваюць таго, каб аб ім помнілі, каб яго чыталі. Імя Гарэцкага назаўсёды застанецца ў памяці ўдзячных нашчадкаў, у памяці народа.